

türkiye günlüğü

üç aylık fikir ve kültür dergisi

'Türk sağı' zoraki bir kimliğin 'binbirçeşit' suratı

Türkiyede Sağın Tarihine Buruk Bir Derkenar / A.Turan ALKIN

Seçim Göstergeleri Açısından Türkiyede Sağın Sorunları / Taha AKYOL

Aydın Muhalefeti: Yeni Sol ve Yeni Sağın Oluşumu / Orhan TÜRKDOĞAN

Türkiyede Sağcı Olmak / Besir AYVAZOĞLU

Liberalizm, Muhafazakarlık ve Türk Sağı / Mustafa ERDOĞAN

İdeolojik İslâm / Mümtaz'er TÜRKÖZ

Türkiyede Felsefi Zaafların Temelleri İkinci Kısım: Türk Sağı / Durmus HOCAOĞLU

Avrupa ve Biz, Sağcılar, Solcular ve Liberaller / Naci AYVAZ

Türk Milliyetçiliği Üzerine Bazı Tartışma Notları / Mustafa ÇALIK

Bir Sis Altında Düşündüklerim / Cemil ÇİÇEK

Tartışma / Türk Sağının Kritik Kavramları

Aydın MENDERES ve Bülent AKARCALI ile Mülakat

Medeniyet ve Irkların Çeşitliliği / Georges LAKHOVSKY (Çev.Erman TOPBAŞI)

Genel Oy Kapsamında Cumhurbaşkanı / Nur VERGİLİ

Kültür Tarihi Araştırmaları Hakkında Düşünceler / A.Yaşar OCAK

Cenaze Töreni Yapılıyor ama, Ceset Nerede? / M.Ali KILIÇBAŞI

Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü İlişkileri Hakkında Bir Kitap / Mehmet ÖZ

Aykırı Bakışlar / Recai Güllüpede

Sayı 16 □ Güz 1991 □ 15.000 TL

**Milletlerarası Ahmed-i
Yesevî
ve
Yunus Emre
Sempozyumları
Münasebetiyle
Türkiye'de
Kültür
Tarihi Araştırmaları
Hakkında Düşünceler**

Eylül ayının son haftasıyla, Ekim'in ikinci haftası içinde Ankara'da milletlerarası seviyede iki sempozyum yapıldı. Daha ilk günlerinde bile çok az sayıdaki dinleyici toplulukları tarafından izlenmiş olup, nedense özellikle konuyla ilgili akademik çevrelerin dahi pek rağbet etmedikleri bu sempozyumların ilki, 26-27 Eylül tarihlerinde, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi (HAKAD)'nce gerçekleştirilen "Ahmet-i Yesevî Sempozyumu", diğeri ise, 7-10 Ekim tarihlerini kapsayan, Atatürk Kültür Merkezi tarafından düzenlenen -UNESCO Türkiye Temsilciliği'nin geçen Haziran'da yaptığı "Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu"ndan sonra bu yılki ikinci- "Yunus Emre Sempozyumu" idi.

Birincisi, daha çok Sovyetler'deki Türk Cumhuriyetleri'nden özellikle Kazakistan'dan gelen bilim adamı ve araştırmacıların iştirakiyle gerçekleşti. Zaten az sayıdaki bildirilerin önemli bir kısmı, gerçekten konuyu belli bir bilimsel düzeyle ele alan ve yeni teklifler getiren, bu sebeple de az çok hareketli tartışmalara imkân veren nitelikte idi. Üstelik, Ahmet-i Yesevî gibi, Türkiye topraklarından çok Sovyetler'deki Türk halklarının âşına oldukları, dolayısıyla Türkiye'de uzmanlarının dışında, popüler seviyede pek sözü edilmeyen önemli bir tarihî şahsiyeti gündeme getirmesi bakımından da hayli istifadeli oldu. Ayrıca, ilerde yapılacak Ahmed-i Yesevî konusundaki araştırmalara ışık tutacak -birkaç gayri ciddi bildiri hariç- seviyeli bildiri ve tartışmalara imkân tanınması bakımından "Ahmed-i Yesevî Sempozyumu" nun semereli bir toplantı olduğunu söyleyebiliriz.

Yunus Emre'ye hasredilen ikincisi ise, Türkiye'nin çok iyi tanıdığı bir simayı konu almasına rağmen, dinleyici sayısı bakımından birincisinden farklı değildi. Fakat Yunus Emre, Türkiye dışında değil Türkiye içinde, üstelik Mevlânâ ve Hacı Bektâş gibi, farklı ideolojik ve kültürel tercih çevrelerinin nüfuz mücadelesine konu olduğu için, zaman zaman hararetli tartışmalara sahne oldu. Bu sebeple tam dört gün süren bu Yunus Emre Sempozyumu, gerek sunulan bildiriler, gerekse bunlar üstünde yapılan tartışmalarla, yine Yunus Emre vesilesiyle bir başka yerde tahlile çalıştığımız Milliyetçi, Hümanist ve İslâmcı yaklaşım tarzlarını(*), bir kere daha açık, seçik bir şekilde sergiledi.

Ahmet Yaşar OCAK*

(*) Prof. Dr. A.Yaşar Ocak, Hacettepe Üniv., Tarih Bl. Öğr. Üyesidir.

(*) Bk.A.Yaşar Ocak, "Türkiye'de Yunus Emre Araştırmaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme ve Yunus Emre Problemi", VIII. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1991, ss.29-33.

Oturum başkanlarının bazılarının, ciddi ve serbest bir tartışma ortamı oluşturmak yerine, görünürde kendilerinin haması nutuklarla gereksiz yere işgal ettikleri- vakit darlığı bahanesiyle, aslında, herhalde bir tatsızlık çıkar endişesiyle, gereksiz ve anlamsız espri-lerle tartışmaların önünü kesmeyi tercih etmelerine rağmen, yine de yapılabilen tartışmalar, korkuya mahal olmadığını gösterdi. Tartışmalar bu arada bir şeyi daha gösterdi: Türk aydınları, bilim adamları, geçmişlerinin omuzlarına yüklediği zengin ve ağır kültür hamulesinin analizi konusunda henüz duygusallık ve romantizmden kurtularak sağlam bir metodoloji oluşturamadıkları için, daha bir müddet ortak paydalarda birleşmeye hazır değildiler. Çünkü bu metodolojiyi oluşturmanın ana yolu, önce kendi subjektif bakış açısı ve yaklaşımlarını ciddi bilimsel zihniyet ve mesaf doğrultusunda sorgulamaya yanaşmalarından geçer. Bu ise şimdilik pek yaygınlaşmış görünmüyor.

Sempozyuma bildiri sunan yerli bilim adamı ve araştırmacıların bir kısmı için Yunus dokunulmaz kutsal bir semâvî varlık, diğer bir kısmı için ise, yalnızca kendi inançlarının ifadesine âlet olabilecek elverişli bir şahsiyet telâkkî olunduğundan, önemli bir kısmında gözlediğimiz ortak tutum şu olmuştur: Bunlar, ideolojik ve kültürel tercihleri ne olursa olsun, birer bilim adamı ve araştırmacı olarak üzerinde ittifak edilmesi gereken, Yunus Emre'yi gerçek hayatta yaşadığı tarihî ve sosyal çevre içinde kendi öz kimliği ve benliğiyle kavramaya yarayacak bilimsel bir metod ve perspektiften yola çıkmak yerine, kendi spekülasyonlarını geçerli kılabilmek için birtakım subjektif gerekçelerle bu en lüzumlu yardımcılarını bilerek veya yetersizlikleri sebebiyle devre dışı bırakmışlardır. Bunun sonunda ortaya çıkan tablo, hümanist bakış açısını benimseyenlerde ya Yunus Emre'nin islâmî sūfî kimliğini olabildiğince geri plâna itmek veya bu kimliğin kökünü İslâm'ın dışında herşeye dayandırmak şeklinde; karşı yaklaşım sahiplerinde ise, bu islâmî sūfî kimliğin -bugünkü islâmî telâkkîlerimize ters düşebilir korkusuyla- yanlış teşhisi ve değerlendirilmesi şeklinde tezahür etmiştir.

Bu sebeple, gerek Yunus Emre'yi hümanist çizgide ele alanların, gerekse milliyetçi veya islâmî bir kimlik dahilinde değerlendirenlerin önemli bir kısmının, konuya hiçbir yeni katkı ve bakış açısı getiremediklerini, esasen bildiri sahiplerinden çoğunun ya bilimsel formasyon bakımından yetersiz, yahut da sahaya olan yabancılıklarını sebebiyle vukufsuzlukları yüzünden bunu gerçekleştirebilecek seviyede bulunmadıklarını belirtmek zorundayız. Böylece bir Yunus Emre Sempozyumu daha, -düzenleyicilerden özür dileyerek söylüyoruz- Türkiye standartlarının üstüne çıkarak özlenen bilimsel seviyeye ulaşmadan sona ermiştir.

Gerek bu son iki sempozyum, gerekse daha önce benzeri konularda yapılan toplantılarda müşahade ettiğimiz ve burada dile getirmekten kendimizi alamayacağımız bir husus şudur: Bazı istisnalar dışında, ne düzenleyen kurumlar, ne de bildirimleriyle katılanlar çoğu defa bu tür toplantıların gerçek mâhiyet ve anlamını yeterince kavramış görünmüyorlar. Bu yüzden, 1) ya ele alınacak konu bir bütün olarak uzmanların katkısıyla enine boyuna irdelenip sağlam bir plân dahilinde düzenleme yapılmıyor, 2) ya bildiri sunmaya çağrılacaklar, saha ile doğrudan veya dolaylı da olsa ciddi ve sağlam bir şekilde uğraşanlar arasından seçilerek değil, kişisel ilişkiler sebebiyle hiç alakası olmayanlardan oluşturuluyor, 3) ya da her ikisi birleşiyor. Böyle olunca da hemen hemen bütün sempozyum ve kongreler, ilgili konuları üzerinde hiçbir ciddi katkı oluşturmadan, yeni meseleleri gündeme getirmeden, eskilerine çözüm üretmeden, yahut yeni perspektifler sunamadan, duygusal yanımızı basitçe tatmin etmeye yönelik toplantılara dönüşmekten kurtulamıyorlar. Sonunda yanımıza kâr kalan, aydınlatılmak şöyle dursun, ehliyetsiz ve vukufsuz bildirimlerin büsbütün içinden çıkılmaz hale getirdiği bir yığın mesele ve zaman, emek, para ve kâğıt israfıdır.

Bu Türkiye'de neden böyle olmaktadır? Neden Batı ülkelerinde gerçek bir bilim ziyafetine dönüşen benzeri kongre ve sempozyumlar -bunca yıldır faaliyet gösteren, bunca övündüğümüz üniversitelere ve bunlarda çalışan yığınla ünvan sahibi bilim adamlarımıza rağmen- bizde su üstüne yazı yazılmış gibi geçip gidiyor? Bunun Türkiye genelini ilgilendiren pekçok sebebin yanında, üniversitelerdeki bilim anlayışı ve seviyesiyle doğrudan ilişkili olduğu şüphesizdir. Ancak bunlara ek olarak, birbirine bağlantılı olmak üzere biri kültürel-ideolojik, diğeri metodolojik iki sebebi daha vardır, ve bunlar ortadan kalkmadıkça bu kısır döngü böylece sürüp gideceğe benzemektedir.

Bunlardan kültürel-ideolojik mâhiyetteki birincisinin bizce şöyle bir tahlili yapılabilir: Tanzimat'la birlikte ve özellikle Cumhuriyet'ten bu yana Batı kültür dairesine girme konusunda bitmez tükenmez bir çaba sarfetmekte olduğu, farklı eğilimlere mensup gibi görünen iktidarlara rağmen bunun değişmez bir millî siyaset haline getirildiği mâlumdur. Türkiye bunun mücadelesini yaklaşık yüzelli yıldır bir yanda devlet ve seçkinler, bir yanda halkın büyük kısmı olmak üzere, zimnen kendi içinde de vermektedir. Bilhassa Cumhuriyet'in ilânıyla beraber, siyasi iktidar, bürokrasi, basın ve ordu, iş ve ekonomi çevreleri dahil bütün kesimleriyle devlet, sürekli ve baskıcı bir batılılaşma politikasını 1950'lere kadar halka kabul ettirmeye çalıştı. Bu tarih-

ten sonra nisbî bir demokratik ortamın tabîî sonucu olarak bu politika kısmen tavsar göründü ise de, temelde yine de sürdürüldü.

On yıllık bu ara dönemin ürünü olarak meydana gelen siyasî ve sosyo-ekonomik gelişmeler, 1960'lar sonrası ve özellikle 1970'li yıllarda bürokrasiyi, iş ve ekonomi çevrelerini, kısmen basını ve asıl önemlisi, aydın kesimini kültürel tercihler ve ideolojik olarak ikiye böldü. Daha doğru bir deyişle, önce de mevcut, fakat gizli olan bu bölünme açığa çıktı. Böylece Türkiye'de batılılaşma yanlılarıyla muhafazakâr zümreler arasındaki zımnî mücadele yeni boyutlar ve iki kesim içinde de nüanslar doğurdu. Bu iki kesime 1960 sonrasında Türk solu katıldı.

Biz burada modernist batıcı çevrelerle, muhafazakâr çevreler arasındaki bu zımnî mücadelenin siyasî ve ekonomik boyutları ile ilgilenmeyeceğiz. Onun yerine bu mücadelenin tarih ve kültüre bakış alanına yansıyan kısmını sözkonusu edineceğiz. Çünkü konumuz doğrudan doğruya işin bu yanı ilgilendirmektedir. Şurası muhakkak ki, sözünü ettiğimiz bu mücadele, kısa zamanda taraftarlarına tarihin vazgeçilmezliğini, tezlerini tarih temeline oturtmadıkça hiçbir somut neticeye ulaşamayacaklarını gösterdi. Böylece Türkiye'de o zamana kadar hâkimiyetini tartışmasız sürdüren resmî tarih yavaş yavaş sorgulanmaya başladı. Günümüzde henüz -tabîî ki büyük çoğunluğuyla- akademik çevrelerin dışında süren bu sorgulamaya, az da olsa bu çevrelerin içinden bazı tarihçilerin katılmaya başladıklarını görmek ilginçtir. Resmî tarihin bu sorgulaması, tepkisel nitelikte olduğu için, aslında daha başından beri resmî tarihin kendisinin bizzat icrâ ettiği deformasyona bu defa ters istikamette paralel bir deformasyonla karşılık verme şeklinde başladı. İşte Türkiye'de şimdilerde bu deformasyon süreci henüz sürüp gitmektedir.

Özellikle 1970'li yıllar artık Türkiye'de, tabîî ki bütün nüanslarıyla, Batıcı, Sol ve Muhafazakâr eğilimlerin geniş çapta eski kültüre ve tarihe yöneldiği, bazı tarihî olay ve şahsiyetlere el attığı bir dönem oldu. Meselâ sol, özellikle de ihtilâlcî sol kesim, devrim ideolojisinin tarihî temelini kurmak amacıyla Şeyh Bedreddin'e yönelirken, kısa bir süre sonra Türkiye'deki mezhebî farklılıkları da dikkate alınmak zorunda olduğunu görerek listesine Pir Sultan Abdal ve Hacı Bektaş-ı Veli'yi dahil etti. O günlerden bu yana Türkiye'de devletin, onun dışındaki değişik ideolojik çevrelerin temsilcisi olan aydınların ve bilim adamlarının bilhassa Hacı Bektaş-ı Veli üzerindeki mülkiyet mücadelesi hâlâ sürmektedir.

Bu arada benzer bir zımnî mücadele de, hümanist eğilimli batıcı çevrelerce, Milliyetçi ve İslâmcı olmak üzere muhafazakâr çevreler arasında, Mevlânâ ve Yunus Emre üstünde 1970'lerden beri sürdürülmektedir. Fakat burada asıl üzerinde durulması ve kanaatimizce bütün boyutlarıyla ciddi olarak tartışılması gereken mesele, sözkonusu şahsiyetlerin -son Ahmed-i Yesevî Sempozyumu istisnâ edilirse-

1- Türkiye dışındaki değil, Türkiye dahilindeki tarihî şahsiyetlerden,

2- Üstelik, Cumhuriyet'in gayri meşrû olarak tes-cil ettiği tarikat mensubu sûfiler arasından seçilmiş olmasıdır. Bu acaba, Cumhuriyet'in batılılaşma çabalarının en büyük engeli sıfatıyla mahkûm ettiği tasavvufun, başka bir deyişle popüler İslâm'ın resmî ideolojiye rağmen kendisini yeni bir kabul ettirisi anlamına yorumlanabilir mi? Yoksa bütün baskı ve çabalara rağmen sırtı bir türlü yere getirilemeyen bu halk İslâm'ını, onun simgesi hâline gelmiş Mevlânâ, Hacı Bektaş, Yunus Emre ve benzeri şahsiyetlere yeni batıcı kültürel muhtevalar yüklemek sûretiyle pasifize etmenin başka bir yolu mu?

Her halükârda, Türkiye'de Yunus Emre, Hacı Bektaş, Mevlânâ üzerine devlet, üniversiteler veya çeşitli resmî ve özel kültür kurumlanca sürdürülmekte olan millî yahut milletlerarası nitelikteki kongre ve sempozyumlar 1970'li yıllarda böyle başladı. Bu toplantılarda sunulan bildirimlerde sözünü ettiğimiz ideolojik kesimler ve resmî ideoloji, ele aldıkları şahsiyetlerde kendi kültürel tercihlerini destekleyecek yönleri vurgulamaya özen gösterdiler ve hâlen de göstermektedirler. Batıcılar ve özellikle de Türkiye'nin Avrupa câmiasına katılmasına taraftar olanlar, sözkonusu şahsiyetlerin Batı Kültürüne hitap edebilecek ve onunla özdeşleşecek nitelikte olduğunu düşündükleri yanlarını öne çıkarmaya yahut yaratmaya çalışırken, muhafazakârlar da -kendi içlerindeki bölünmelere göre- onların yerine göre milliyetçi, yerine göre İslâmî, kısaca geleneksel kültüri sergileyen hususiyetlerini belirginleştirme veya icad etme yoluna gittiler ve gitmektedirler. İşte kanaatimizce yukarıda sözünü ettiğimiz deformasyonun temelinde herhalde büyük çapta bu kültür çatışması yatmaktadır. Türkiye'de Hacı Bektaş, Mevlânâ, Yunus Emre vb. şahsiyetler üzerindeki bilimsel toplantı ve araştırmalarda Milliyetçi, Hümanist, İslâmcı, Devrimci vb. yaklaşımlar bu yüzden ortaya çıktı ve tabîî olarak birbiriyle mücadeleye girişti. Bu zımnî mücadele, Türkiye'de Tanzimat'la başlayan kültürel kimlik bunalımının halen sürmekte olan ilginç bir cephesinden başka bir şey değildir.

Bu zımnî mücadelede bizi endişelendirmesi ve gelecek nesiller adına kültürümüz ve tarihimiz bakımından telâşa sevketmesi gereken nokta, sözünü ettiğimiz bu kültür ve tarih deformasyonunun toplum hayatımızda yol açacağı olumsuzluklardır. Türkiye'de yaşayan insanlar hangi etnik kökenden gelirse gelsinler, hangi alt kültürlere mensup olursa olsunlar, hangi inanç ve ideolojiye mensup bulunursa bulunsunlar, bir millet teşkil etmenin bilinci içinde, bu topraklarda yaşamının getirdiği sorumlulukların idrakiyle, kültürel ortak paydalarda birleşerek toplumsal bir mutabakata varmak zorundadırlar. Bu mutabakatı ise bize göre sağlam bir tarihî tenkit kavramı üzerinde geliştirilmiş objektif bilimsel metodlar sağlar. Aksi sözkonusu değildir ve olamaz. Türkiye'nin buna olan ihtiyacı çok âcildir.

O halde, bu genel çerçeve içinde düşünüldüğü zaman, aydınların, bilim adamlarının olabildiğince sözünü ettiğimiz tarih deformasyonundan kaçınmaları, kültürel temellerin sağlamlaşmasına katkıda bulunmaları gerekir. Bunun yolu ise, işte böyle Yunus Emre, Mevlânâ veya her kim olursa olsun, o insanları kendi yaşadıkları çağın sosyal ve kültürel çevresinden, değerler sisteminden, kısaca kendi kişilik ve kimliğinden ayırarak bugünkü ideolojik ve kültürel tercihlerimizin damgasını vurmaya çalışmak asla değildir. O insanları kutsal ve dokunulmaz kabul ederek eleştiriye açmaktan kaçınmanın da artık zamanımızda hiçbir gerekçesi olamaz.

Burada bizim, gerek bu sempozyum ve benzeri toplantılar çerçevesinde, gerekse bilimsel ve popüler araştırmalar temelinde karşı çıktığımız deformasyon, yukardan beri izahını yapmaya çalıştığımız ideolojik ve kültürel tercihler sebebiyle aydınların ve bilim adamlarının bilinçli olarak sebebiyet verdikleri deformasyondur. Yoksa, tarihsel süreç içinde, belli sebep ve şartların halk hafızasında tabii olarak oluşturduğu deformasyon değildir. Çünkü bu tür deformasyon sosyolojik olarak kaçınılmaz ve evrensel bir vâkıdır. Kültür tarihi ile uğraşan bilim adamları bunu bilimsel metodlarla araştırıp açıklamasını yaparlar.

Mantıkî olarak Türkiye gibi, henüz kültüründe uzlaşmaya varamamış bir ülkede, kafaları bilimsel araştırma yöntemleriyle eğitilmemiş amatör araştırmacıların tarih, bilhassa kültür tarihi alanında bilimsel yetersizlik veya ideolojik endişelerle sunmuş deformasyon

yoluna sapmaları belki biraz olsun hoşgörü ile karşılanabilir. Ama, akademik çevrelere mensup profesyonel araştırmacı ve bilim adamı olma iddiasını taşıyanların, tıpkı Batılı ülkelerdeki meslektaşları gibi, inanç ve ideolojileri ne olursa olsun, bilimsel haysiyet ve objektiflikten, dürüstlükten ayrılmamaları şarttır. Üstelik böyle yapıldığı takdirde, memleket ve milletin, kültürün bundan zarar görebileceği endişesinin aldaticılığına sığınmalarının da hiç anlamı yoktur. Türkiye'de bazan bu endişe bahane edilerek, sözkonusu deformasyonların meşrulaştırılmaya çalışıldığı ne yazık ki, sık görülen bir vâkıa hâline gelmiştir. Oysa korkunun ecele faydası olmadığı ve gerçeğin nasıl olsa bir gün hiç beklenmedik zamanı, zemin ve biçimde ortaya çıkacağı hiçbir zaman unutulmamalıdır. Batıda sözünü ettiğimiz türden araştırmalar hiçbir zaman ciddiye alınmadığı gibi dışlanır; çünkü bilimsel standartların yüksek olduğu çeşitli Batı ülkelerinde kalite herşeyin üstündedir. Ama Türkiye'de yöntem ve muhteva bakımından kalitesiz çalışmalar, sırf kendilerinden beklenen mesajı veriyor diye, sahiplerinin mensup olduğu çevrelerce bilerek teşvik edilmekte, bu yüzden de Türkiye'de hâlen pek çok üniversitede bilim uzmanlığı veya sözde doktora çalışması olarak yetersiz bilim adamlarının gözetiminde yaptırılan pek çok araştırma -bazan çağdaşlık, bazan milliyetçilik, bazan müslümanlık adına- maalesef bu korkunç illetten kurtulamamaktadır-. Aksine sorumlu ve ciddi bir bilim zihniyeti ve sağlam bir yöntemle meydana getirilen araştırmalar ise, geleneksel kanaatleri sorguladıkları ve yeni meseleleri gün ışığına çıkardıkları için bu çevrelerce şüphe ve gizli bir fanatik tepki ile karşılanmakta, hatta sahipleri bazan çirkin sözlerle mahkûm edilmektedirler. Ama şurası unutulmasın ki, bir memleketin bilim ve kültür hayatına musallat olacak en tehlikeli belâ yukarıda kısaca tasvir ettiğimiz kalitesiz ve kolaycı, bilimsel sorumluluktan yoksun, ideoloji kurbanı araştırmalardır.

Bu itibarla, eğer Türkiye'deki kültür tarihçileri gerçekten memleketlerine hizmet etmek, kendilerini kandırıp kısa vâdede unutulmuşluğa terkedilmemek ve nihayet dünya standartlarına uygun bilimsel referanslar oluşturmak istiyorlarsa, herhalde bu söylediklerimize kulak vermek zorundadırlar. Bundan böyle yapılacak kültür tarihi ile ilgili sempozyum ve kongrelerin de aynı yüksek bilimsel seviyeyi hedeflemek zorunda oldukları da unutulmamalıdır. □